

ZENGİN ESKİ KENT DOKULARI BİRİKİMİNE SAHİP MARDİN

Tomas ÇERME *

Mardin, Güneydoğu Anadolu'da ve ünlü Yukarı Mezopotamya Ovası'nın başlangıç noktasında yer alan, tarihi eskilere uzanan bir kenttir. Geçmişin ünlü İpekyolu ile bağlantısı olan kent; topoğrafyasından kaynaklanarak, fiziki konumuna yansıyan karakteristik çizgileriyle adeta kartal yuvası görünümünü almıştır ^(1, 2).

Mardin adının ilk kez ne zaman kullanıldığı ve nereden geldiği konusunda, pekçok eski kentimizde olduğu gibi çeşitli görüşler, varsayımlar ve hatta efsaneler vardır. Bu efsanelerden ilki, Pers krallarından birisinin hasta olan Mardin adlı oğlu, dört mevsimi de birbirinden güzel olan bu kentte sağlığına kavuştuğu için onun adıyla anıldığı şeklindedir. İkinci varsayım ise, ünlü tarihçi HAMMER'e göre, V. Arzaz (Ardeşir), Marde kavminin bir bölümünü (Masius) Masis Dağı'na yerleştirir ve şehre bunların ismini verir. Tarihçi ve coğrafyacı Strabon'a göre Marde Kavmi, ele geçirilmesi, zapt edilmesi imkansız bir nesildir. Komşuları (Arevortik) Ermeni Şemsiler gibi güneşe taparlar (Hammer S.1092) ^(3, 24).

Surp Kevork Ermeni (Surp Krikor Lusavoriç) Kilisesi, Hristiyanlığın kabulü sonrası inşa edilen kiliselerin en eskilerinden olup, Mardin'in ilk kilisesidir.

M.S. 420 yılında Mardin'de inşa edilen bu kilise, Piskopos Hovagim Tazbazyan döneminde 1791 yılında onarıp adı, Surp Kevork (Kırmızı Kilise) olarak değiştirilmiştir. Onarım sırasında 6. yy.'a ait, Mardin şehrinin kuruluşu ile ilgili taş levhaya rastlanır. Levhada şöyle yazılıdır; " M.S. 363'de Pers ordusu, kumandan Mambut (İmam Put) öncülüğünde Nusaybin şehrine saldırır. Şehrin halkı olan Ermenileri kılıçtan geçirir ve zenginliğini talan eder. Ermeni savaşçılar ise bugünkü Mardin dağına sığınır. Dağda da karşılaştıkları Pers güçleri ile savaşır ve onları yenmeyi başarırlar.

Sivil halka katliam uygulayan Pers kumandanının adının unutulmaması için Ermeni Patrikhanesi, Mardin

şehrine "Mambut" adını verir. Tarihçiler ise, burada yaşayan Ermeniler için Mardiros, Mardik ve Mardı adını kullanmaktadır. Bu kelimelerin anlamı savaşçı ve şehittir ^(2, 5).

Eski çağlarda, oldukça hareketli bir geçmişi olduğu bilinen Mardin, kısa aralıklarla çeşitli siyasi birimlerin yönetimi altında yaşamıştır. Aslında, kentin ilkçağ tarihi hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak daha sonra değişik zamanlarda Mardin'e sırasıyla; Arşaguniler, Makedonyalılar (Büyük İskender), Persler, Tikranlar, Romalılar, Bizanslılar, Büyük Selçuklular, Artukoğulları ve Osmanlı İmparatorluğu hakimiyet kurmuştur. Bu yüzdendir ki, yörede her biri, kendi kültürlerine ait çeşitli eserler bırakmıştır ⁽⁶⁾.

M.S. 640 yılında Mardin, Arap İslam ordusu önemli kumandanlarından İbn-Ganem tarafından feth edildi. M.S. 873'te Mervaniler, daha sonra Artuklular, 1109 ile 1409 yılları arasında, üç asır Mardin'i başkent olarak kullanıp, hüküm sürmüşlerdir. İzleyen yıllarda ise Karakoyunlular (1409), Akkoyunlular (1432) ve Safaviler (1507) Mardin'i siyasi sınırları içine katmışlardır. Osmanlı egemenliğine girişi ise (1517) yılındadır. Yavuz Sultan Selim'in komutanlarından Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından Osmanlı toprakları içine katılmıştır ⁽⁷⁾.

Mardin kenti fiziki görünüm olarak, yüksekçe bir tepeye yaslanmış ve eteklerinde dikdörtgen evleri bulunan ilginç bir yerleşimdir. Tepenin en yüksek noktasında (Masius) Masis savaş kalesi yer alır. Her yerleşim birimi kendi içinde adeta küçük bir kale gibidir. Asırlarca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır ^(3, 8, 9).

Mardin kentsel önemini, Artuklular döneminde kazanmıştır. Bu dönemde Mardin, siyasi açıdan olduğu kadar, bilimsel ve kültürel yönden de bu coğrafyanın başkenti olmuştur. Mardin'e bu özelliği kazandıran, günümüze kadar süregelen hoşgörü ortamı ve insana göste-

Şekil 1. 1935'li yıllarda Mardin.

Şekil 2. 1955'li yıllarda Mardin.

rilen saygıdır. Mardin halkının bu özelliklerine bir örnek vermek gerekirse, önce Antakya şehrinde kurulmuş olan Yakubi Süryani Patrikhanesi oradan ayrılmıştır. Patrikhane, daha sonra sırasıyla Adana (Sis), Rumkale, Homs, Maraş, Adıyaman ve Diyarbakır gibi şehirlerde

uzun süreli kalamayınca, en son Mardin'e taşınır. Tarih-te adı, Der-Zafaran Manastırı olarak geçen ve son yıllarda ise Deyrül-Zafaran Manastırı adıyla anılan bu manastır, Yakubi Süryaniler tarafından satın alınarak, Patrikhane'nin merkezi olarak kullanılmıştır ^(10, 11).

Mardin asıllı İshak Armale, "Mardin Manastırları'na Tarihi Bir Bakış" adlı kitabında da yer verdiği gibi, (Şark Mecmuası, sayı 12, sayfa 763, yıl 1909), İbn-el İbri tarihinin Patrik Kryakos'un hayatı bölümünden naklen aldığı ve Nasturi yazar Yeşu Dahna'a dayandırılan Hananya Roma döneminden kalma bu kesme taşın inşa edilmiş yapıyı satın alarak, burayı adıyla anılacak bir manastır haline getirmiştir. 1293 yılında da patriklik merkezi halini almıştır.

Ancak Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra, 1924'te Patrikhane Mardin şehrinden Suriye'ye taşınmıştır. Özellikle Artukoğulları zamanında inşa edilen dini ve sosyal eğitim ile ilgili benzer yapılar, yalnız Mardin'in değil, Anadolu Türk mimarisinin en özgün örnekleri olarak kabul edilmektedir⁽¹²⁾.

Anadolu şehirlerinin bir çoğunda olduğu gibi, Mardin'de esaslı bir şehir planından mahrumdur. Daha doğrusu bir sokak üzerine iki sıra halinde dizilmiş yapılardan oluşur. Taşın, mimarisine ve kültürüne şekil verdiği şehirlerden birisi olan tarihi Mardin şehrinin, ilk sakinleri ve mimarları asırlarca uğraşarak, tarihi Mardin şehrini yarattılar. Taş, doğada bulunduğu haliyle kullanılabilen bir yapı malzemesidir. Sadece dizilişinde bi-

le, kullanıldığı yere çok farklı biçimsel özellikler kazandırabiliyor. Taş ile yapı yapmak zor olduğu kadar, çok da zaman alır. Bu işin pahalı kısmı ise, mınkar ve çe-kiçle gerçekleşen biçimlendirme sürecidir⁽¹³⁾.

MARDİN ŞEHRİNDE TAŞÇILIK ZANAATI:

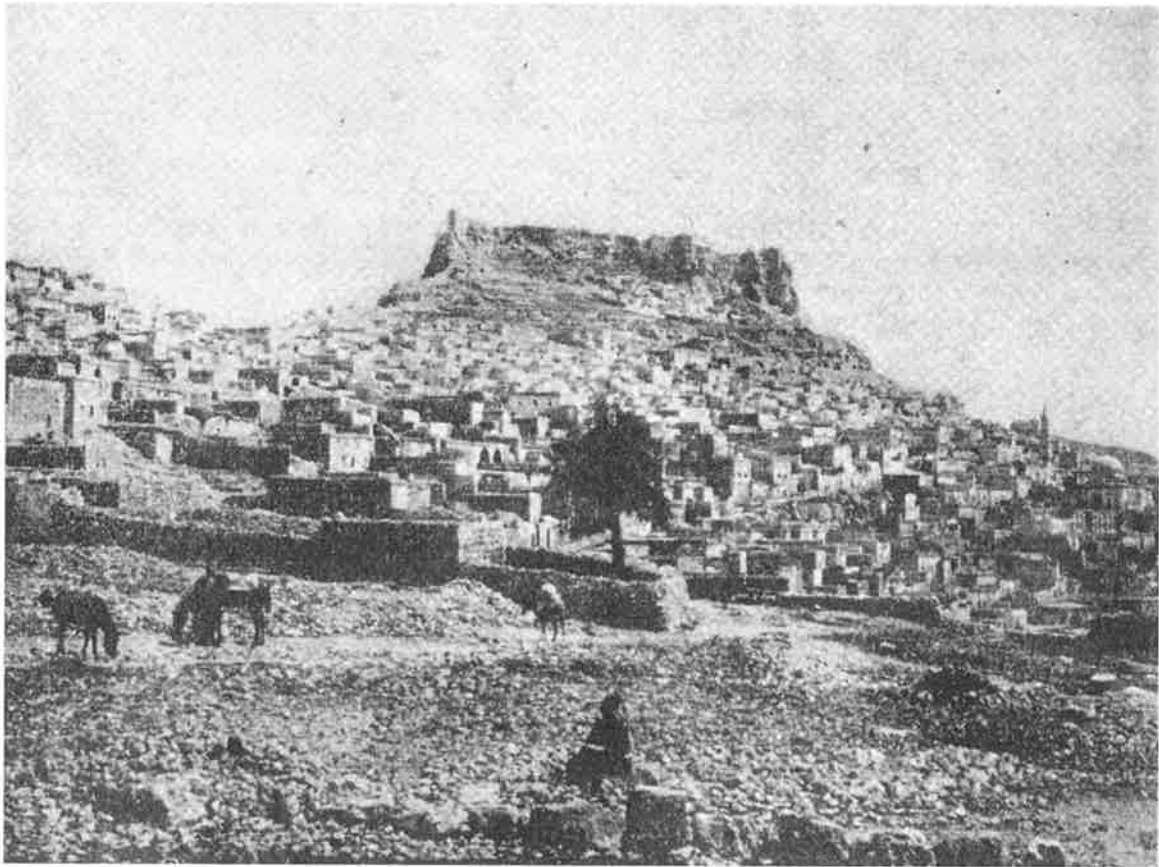
Mardin halk sanatlarının içinde taş yontmacılığı, ilgi çekici bir konudur. Kaba taşın kesilişinden en ince nakış süslemelere kadar geçen sürece, eskiden Osmanlıca "kat-il ahcar", ustalarına da "Senktraş" denirdi. "Mınkar" adı verilen bir takım çelik kalemle, taşları kesip yontarak çeşitli estetik şekiller verme sanatı olan bu sanat, geometrik bilgi, zevk üstünlüğü isteyen önemli Osmanlı halk sanatlarından biridir. Önemli kaynaklardan biri olan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yeralan "ehl-i hiref" defterlerinde, taş yontma ustalarının bir çoğunun adları kayıtlıdır. Bu defterlerde eski halk sanatlarının bir çoğuna da yer verilmiştir. Mardin taşçılık sanatkarlarının ne kadarının kayıtlı olduğu önemli bir araştırma konusudur. Mimarlık, inşaat ve süsleme gibi çeşitli yönlerden incelemeye değer bir konu olan Mardin taşçılığının, halk sanatları yönünden en karakteristik özelliklerini Mardin binalarının nizamlarında görmektediriz^(14, 15).

Şekil 3. 1900'lü yıllarda Mardin.

Şekil 4. 1910'lı yıllarda Mardin.

Şekil 5. 1900'lü yıllarda Mardin'de bulunan Cappucini Misyonerleri tarafından çekilen bir fotoğraf.

Şekil 6. Sultan İsa Medresesi- Mardin.

Şekil 7. Mardin 1925.

Bu iptidai mimarlar ve nakkaşlar, mınkar ve bazı çelik araçlarla harikalar yaratmış, aynı zamanda da mimarbaşı ve kalfalar yetiştirmişlerdir. Bu sanatkarlar bir-

çok medrese, cami, manastır, kilise, saray, malikhane ve köprü gibi eserlerle şehri süslemişlerdir. Mardinli mimarlar, taştan tarih yazmışlardır. Mardin şehri mimarla-

Şekil 8. Mardin Surp Husep Ermeni Kilisesi giriş kapısı. 1894 Yılında Mimarbaşı Sarkis Lole'nin eseridir.

rı hakkında maalesef derin bilgi edinmek başlı başına araştırma ve ekip işidir. Son yıllarda turizme açılan Mardin için bu konunun etrafıca araştırılmasının, çok faydalı bir faaliyet olacağına inanıyoruz. Mardin şehri ve tarihi yapıları beraberinde birçok soruyu getirmiştir. Mardin tarihinin, kültürünün ve en önemlisi mimarisinin gerçekçi bir yaklaşımla konuşulup yazılması gerekir. 19. yy. ve 20. yy. arası yaşamış Mardinli mimarların listesini araştırıp bulmak, benim için bir yılını aşan bir çalışma olmuştur. Ermeni asıllı, nam-ı değer Mimarbaşı Sarkis Lole'den (Levon) bahsetmeden geçemeyeceğim. Tespitlerime göre, Lole Ailesi üç asırdan beri Mardin, Diyarbakır, Hasankeyf, Mayfarkin, Bitlis, Urfa ve Adana bölgelerine mimari açıdan damgalarını vurmuşlardır. Birçok mimar yetiştirmişlerdir. Son yetiştirdikleri mimarlar, Ermeni asıllı Mahdesi Mimar Yusuf Gerzelo, Sarkis Lole'nin (Levon) oğlu Mahdesi Selim Lole ve Mimar Hacı Abdulcelil Kao (İldoğan) olmuşlardır. Sarkis Lole'nin Mardin'deki son eseri, Şehidiye Camisi'nin

Şekil 9. I. Meşrutiyet II. Dönem Meclisi Mebusan Üyesi Mardinli Hoca Husep Kazazyan Efendi Mardin, Diyarbakır, Siirt ve Malatya bölgesinin temsilcisi idi.

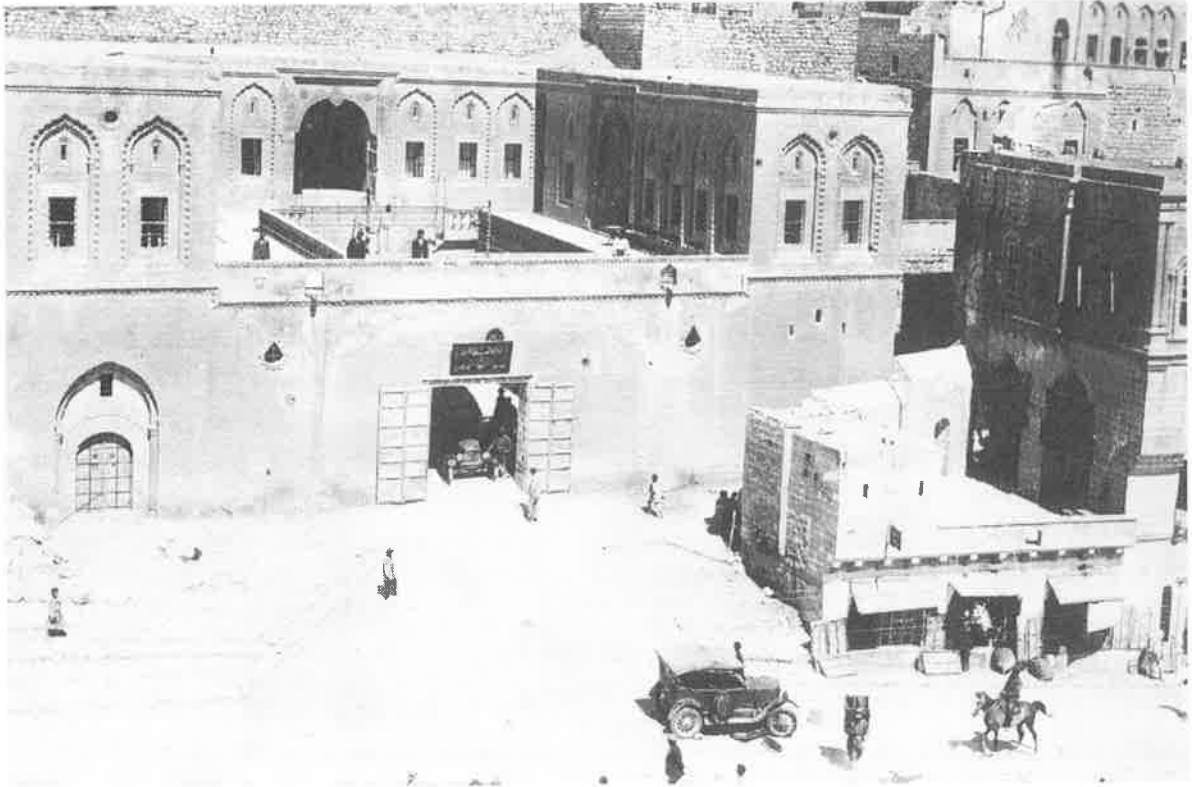
minaresi olmuştur. Ermeni mimarlar, genellikle kutsal yerlerin mimarisinin eğitimini almak için Venedik'teki Surp Kazar Adası'nın Manastırı'na giderlerdi. Ancak Lole Ailesi fertlerinin, Venedik'te, bu eğitimi alıp almadıklarını tespit etmek imkanım olmadı. Bu ayrıca araştırılması gereken bir konudur. Lole Ailesi'nin Mardin'e kazandırdıkları başlıca yapıtlar; Surp Husep Ermeni Kilisesi [1877 yılında padişah fermanıyla Meclis-i Mebusan Üyesi Mardinli Husep Kazazyan (Hoca Husep)** adına yapılan], Mar Butrus (Bedros) Kilisesi, Katolik Patrikhanesi (Şehir Müzesi), Meryem Ana Kilisesi ve Mardin şehir girişindeki Der Mar Efram (Surp Minas) Manastırındır^(14, 16,).

Sarkis Lole'nin önemli eserlerinden biri de Der-Zafaran Manastırı'nın ikinci katı ve ilaveleridir. Bu ilaveler, manastıra bugünkü ihtişamlı görüntüsünü kazandırmıştır.

Mimar Cebrail (Hekimyan) ise, Mardin askeri kışla binasını inşa etmiştir. Bugünlerde bu bina restore edilmekte olup, şehir müzesine dönüştürülmektedir. Ay-

Şekil 10. Mardin Mişkin Kapısı girişi. 1928

Şekil 11. 1908’li yıllarda otel olarak kullanılan yapı, daha sonra postaneye dönüştürüldü.

Şekil 12. Mardin mimarisinden bir detay: Güvercin ve üzüm salkım figürleri.

rica, eskiden Şemsi mabetlerinden olan, yakın tarihte Yakubi Süryani Kilisesi'ne dönüştürülen Mar Mihail, Mar İsmune ve Kırklar Kiliseleri'nin çan kulelerinin de mimarı olup, kendine özgü yeni bir üslup geliştirmiştir⁽¹²⁾.

Mardin'deki binaların taş yatakları, şehrin güneyinde Belsik denen mevkideydi. 1925'lerde bu taş yatakları tükendi. Sarkis Lole, yeni taş yatakları aramaya başladı. Midyat'ta nahit taşlarının yataklarını keşfetti. Orada da Mardin taş işçiliğini ve kendi mimari üslubunu öğretip, yeni mimarlar yetiştirdi. Son yıllarda aldığı ihale ve verilen siparişleri kendi yetiştirdiği mimarlara yaptırdı. Bu bilgileri bize aktaran, rahmetle andığımız Sarkis Lole'nin yanında yetişen Abdulcelil Kao (İldoğan) ve Lole'nin torunu Jozef Ertaş (Lole)'dir. Efsane Mimarbaşı Sarkis Lole, doğduğu Mardin şehrinde 1931 yılında vefat etmiştir. O tarihte Ermeni kiliseleri askeri kışla olarak kullanıldıkları için cenaze merasimi, Keldani Kilisesi'nde yapılmış, Ermeni Mezarlığı'nda da toprağa verilmiştir. Lole Ailesi, Mardin şehrinde yetişen en ünlü mimar ailesidir. Tabir-i caiz ise Mardin ve etrafındaki şehirlerin "Mimar Sinan"ı'dır. Mardin şehrinin mimarisi, kendine has üslubu ile ne Arap, ne de başka bir mimariye benzer. Bilakis komşu şehirler, Mardin mimarisinden etkilenmiştir. Cezire şehirlerinin (Musul, Erbil, Sincar, Kamışlı vs.) en

önemli mimarbaşları Mardin asıllıdır⁽¹⁷⁾.

Mardin şehri mimarisinin gelişmesi Artuklular ile başlar. Osmanlı ile devam eder. Anadolu Türk sanatı araştırmalarında, nispeten daha az incelenmiş bir bölge olan Güneydoğu Anadolu'ya 12. yy. başından 14. yy. sonuna kadar bölgeye Artuklular muhtelif zamanlarda egemen oldu. Artuklular'ın mimari anıtları, Anadolu'nun genel yapı mimarisinden farklı özellikler göstermesi açısından ilgi çekicidir. Artuklu devri mimarları, kuvvetli taş işçiliği ve taşçı geleneğine sahip olan bölgede, bu geleneği başarılı bir biçimde uygulamışlardır. Bu mimari sentez, devamlı bir araştırma ve geliştirmenin sonucu olarak uzun süre bölge mimarisini etkileyen bir gelenek haline gelmiştir⁽¹³⁾.

MARDİN MİMARİSİ (ÜSLUBU):

Mardin evleri muhteşem bir mimarlık eseridir. Konumu uzaktan bakıldığında üst üste görünecek şekilde dik bir yamaç üzerindedir. Taş binalar düz damlıdır. Kenar revak ve taş süslemeleri ile dikkat çeker. Bu bakımdan taş oyma sanatı ince detaylara inecek şekilde işlenmiştir. Bazı binaların dış cephelerinde kitabeler hat sanatının göze çarpan örnekleri olmuştur. Bu hat sanatının en güzel örnekleri medreselerdeki kitabelerde görül-

mektedir. Güneydoğu Anadolu'da, ünlü Mezopotamya ovasının başlangıç noktasında yer alan Mardin, bilindiği gibi tarihi çok eskilere uzanan bir kenttir. Geçmişin ünlü İpek yolu ile bağlantısı olan kent, fiziki konumuna yansıyan karakteristik çizgileriyle dantel görünümünü almıştır. Dini yapılarında, konutlarının mimarisinde kullanılan egemen yapı malzemesi taştır. Yüzyılların deneyimi, birikimi ve iklim koşulları ile taş, bu mimariyle en iyi şekilde bağdaştırılmıştır⁽¹⁸⁾.

Ayrıca Mardin, hem İslam hem de Hristiyan kültür ve mimarisi ile Anadolu Türk kültürü ve mimarisi arasında, köprü görevini üstlenmiştir. Mardin kentinde, ilk sivil mimari dokunun, daha doğru bir tanımla, ilk mahalle niteliğindeki ünitelerin, kale içinde oluştuğu anlaşılmaktadır. Kentin sivil dokusunun ise, ilk kez 5. yy. da kale dışına taşıdığı tarihi kaynaklarca belirtilmektedir. Mardin Kalesi'nin güneyinde dik yamaçlar yer almaktadır. Kaleye paralel olarak uzanan ve kenti ikiye bölen tek ana cadde aynı zamanda, Mardin'in çarşısı görevini üstlenmiştir. Kamu yapıları ve iş yerleri bu cadde üzerinde toplanmıştır. Kentin ana antrelerle ayrılan iki kesiminde, camiler, medreseler, türbeler, kiliseler, hamamlar, çeşmeler ve evler birbirine daracak sokaklar ile basamak basamak merdivenler ya da yörede "abbara" denilen üstü tonozlu geçitlerle bağlanırlar. Mardin ovasından kente bakıldığında, konutlar arazinin eğimine uyarak birbiri üstüne dizilmiş görünümleriyle adeta çok katlı apartman blokları izlenimlerini vermektedir. Yakın zamanlarda inşa edilen bazı resmi yapılar dışında, mimari doku, açık renkli taşla oluşturulmuştur. Yerli halkın deyimiyle beyaz, sarı ve kırmızı tonlarda olan "nahit" taşları da kullanılarak renkli görünüm elde edilmiştir. Mardin'de nakışlı taşlara, "nahit" adı verilmiştir. Bu deyim Ermeni Tanrıçası Anahit'ten gelmektedir⁽²²⁾. Evler arazinin konumuna göre teraslar şeklinde en az iki-üç katlı olarak planlanmıştır. Üst örtü sistemi, tamamen düz ve toprak damdır. Damların akmaması için yağmurlardan sonra "menderune" adı verilen silindirik bir taşla, damdaki toprak sıkılaştırılır. Duvar örgüsünde ilk bakışta görülmeyecek kadar az harç kullanılmıştır. Taşların üst üste konulmasıyla ortaya çıkarılan çok kalın duvarların, evlerin yazın çok serin, kışında sıcak olmasını sağlar. İçinde birkaç kuşağı yaşatan ve geniş aile tiple-

rini barındıran görkemli Mardin evlerinin ilk katı, sütunlara bindirilmiştir. Hafif sivri kemerlerin meydana getirildiği -U- biçiminde revaklı bir avlu ve avluya açılan odalardan meydana gelmiştir^(11, 13).

İkinci kat, birinci kat odalarının çapraz tonozları üzerine bindirilerek arazinin eğimine göre geri çekilmiş, teras şeklinde ve geniş -L- biçimli bir avlu ile diğer mekanlardan oluşmaktadır. Tüm Mardin evlerinin değişmez özelliği, üzeri basık tonozla örtülü yöre dilinde "örtülü eyvan" denilen birimlerdir. Eyvana açılan odalar, teras katı olarak da tanımlayabileceğimiz ikinci katta yer almaktadır. Teraslar tüm Mardin ovasına egemen ve birbirlerinin görüş açılarını engellemeyecek şekilde düzenlenmiştir. Yaz mevsiminin sıcak günlerinde serinliği ve havalandırmayı sağlamak amacıyla, avlu cephesindeki uzun pencere üstlerine, halkın "kamariye" dediği yuvarlak havalandırma delikleri açılmıştır. Haç şeklinde olan "kamariye"ler de vardır. Mardin şehri mimarisinde en çok kullanılan figürlerden biri güvercin motifidir. Kitab-ı Mukaddes'ten alınan bu güvercin figürünün anlamı ise; İsa Mesih'in vaftizi anında, Tanrı tarafından kutsanmak üzere gönderilen güvercinin ağızından kutsal yağ damlar. Vaftiz, tüm Hristiyan ulusların ortak bir şartı ve geleneği olmasına rağmen güvercin figürü sadece Ermeni Kilisesi tarafından kullanılmaktadır⁽⁵⁾. Mardin evleri ilk yapıldıklarında geniş aile tiplerinin ihtiyaçlarını karşılayan saray yavrusu malikaneler şeklinde inşa edilmiştir. Bu tarihi Mardin evleri, zaman içinde aile tiplerinin küçülmesi sonucu bölümlere ayrılarak kullanılır duruma gelmiştir. Eski orijinal görünümündeki özelliğini kaybetmiştir⁽⁵⁾.

Günümüzde Mardin anıtları ve konut mimarisi açısından gerçek bir açık hava müzesi görünümü arz eder. Mardin evlerinin avludan itibaren taş işçiliği bezeme yönünden çok zengin olan iç dekorasyonuna karşılık, dış cephele oldukça yalın duvarlarla kaplıdır⁽¹⁷⁾.

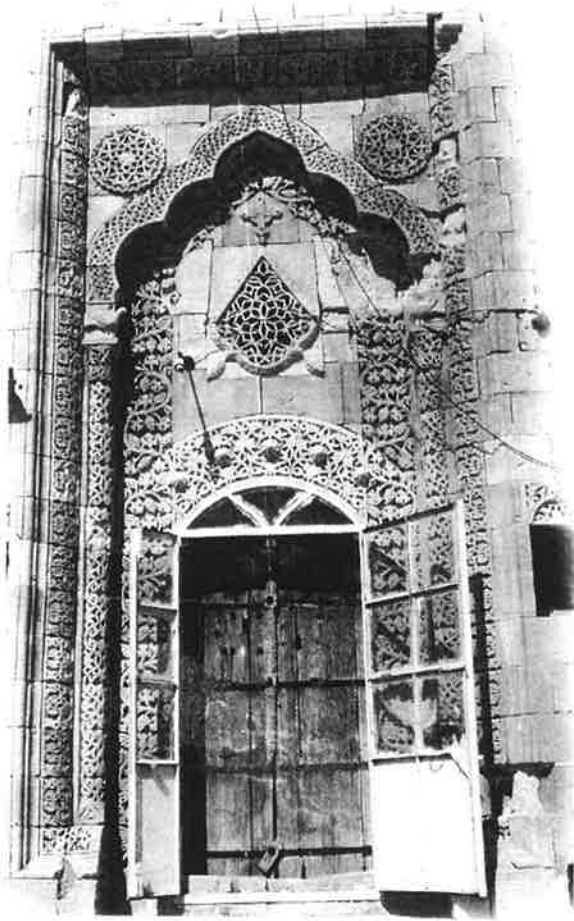
Bir bakıma tüm Anadolu'daki geleneksel konutlar için geçerli olan, dışa kapalı olma eğilimi bu bölge içinde geçerlidir. Bu nedenle dar ve yüksek duvarlarla konutlardan ayrılan sokaklar, adeta birbirinin benzeridir. Kışın, karı dışarıya atmak için pencereci çıkmalardan yararlanılır. Tahta üzerine demir kaplamalı sokak kapıları, halen kullanılmakta olan büyük boy anahtar

kilitleri ve kapı tokmakları dikkat çekicidir. Bronzdan yapılmış tokmaklar genellikle üç tiptedir: Halkalı, hanımeli ve stilize horoz figürü şeklinde olan kapı tokmakları günümüzde de işlevlerini aynı şekilde sürdürmektedir. Ayrıca, çocuklara mahsus kapı tokmakları da vardır. Geçmişten günümüze kadar karakteristik özellikleri bazı evlerde korunmuştur. Bazılarında ise korunamamıştır. Bunun sebepleri aşağıda açıklanmıştır⁽¹⁹⁾.

Mardin evlerinin büyük çoğunluğu, en az yüz yıllıktır. Yapıların temellerinde rutubeti önlemek için tuz dökülürdü. Bu usul, antik çağdan gelmedir. Tespit edebildiğimiz mimarbaşı, mimar ve kalfaların adlarını, hangi unsura ait oldukları aşağıda belirtilmiştir⁽¹⁴⁾.

MARDİN EVLERİNİN TAŞ OCAKLARINDAN BİNA ŞEKLİNE DÖNÜŞEN PLAN EVRELERİ:

- 1) Makta: Taşların kaba taslak küp şeklinde kesilmesine denir.

Şekil 13. Mimarbaşı Sarkis Lole'nin eseri, Tokmakların evinin kapısı.

- 2) Nahhat: Kesilen kaba taşları düzeltip tıraşlayana denir.
- 3) Nakkaş: Düz tıraşlanmış taşlara motif çizip, çelik kalemle oyana denir.
- 4) Benne (Duvarcı) ve kalfa: Mimarın planına göre nahit taşları yerine yerleştirenlere denir.
- 5) Mimar: İnşaata plânlayana denir.
- 6) Mimarbaşı: Birçok eseri olan ve mimarlar yetiştirenlere denir.

MARDİNLİ TÜRK MİMARLAR:

- 1) Abde Velo (Akışın): Kalfa ve mimar.
- 2) Hacı Abdülcelil Kao (İldoğan): Kalfa ve mimar.
- 3) Şeyhmus Zeroke: Nahhat ve nakkaş.
- 4) Mehmet Atay: Kalfa ve mimar.
- 5) Yusuf Kıdır: Nakkaş, kalfa ve mimar.

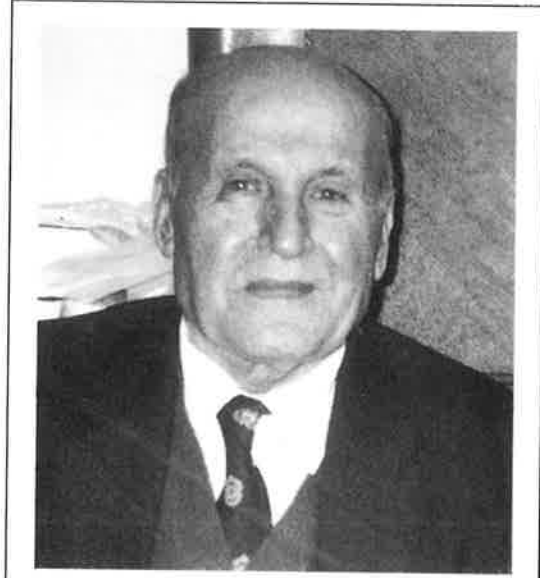
Şekil 14. Mardin Katolik Patrikhanesi ile Kilise arasındaki Kapı. Halen Mardin Devlet Müzesi olarak kullanılmakta olan bu yapı, 1895 yılında yapılmıştır. Mimarbaşı Ermeni asıllı Sarkis Lole'nin eseridir.

MARDİNLİ ERMENİ MİMARLAR VE MİMARBAŞLARI:

- 1) Sarkis Lole (Levon): Mimarbaşı.
- 2) Selim Lole Ertaş: Sarkis Lole'nin oğludur. Mimarbaşı.
- 3) Corç Lole Ertaş: Nakkaş ve mimar.
- 4) Jozef Lole Ertaş: Selim Lole'nin oğludur. Nakkaş ve mimar.
- 5) Sait El Abyad: Nakkaş ve mimar.
- 6) Hanna Mimarbaşı: Nakkaş ve mimar.
- 7) Sait Mimarbaşı: Nakkaş ve mimar. Hanna'nın oğludur.
- 8) Cercis Sane: Nakkaş ve benne (kalfa).
- 9) Jozef Sane: Nakkaş ve benne, Cercis'in oğludur.
- 10) Sabri Sane: Nakkaş ve benne, Cercis'in oğludur.
- 11) İlyas Gendora (Mengelyan): Benne ve mimar.
- 12) Cebrazil (Hekimyan) Mimar: Kalfa ve mimar.
- 13) Mihail (Hekimyan) Mimar : Nahhat. Cebrazil'in kardeşidir.
- 14) Cercis (Hekimyan) Mimar: Mimar.
- 15) Jak (Hekimyan) Mimar: Mimar.
- 16) Yusuf Gerzelo: Nakkaş, benne ve mimar.
- 17) Corç Gerzelo: Nahhat ve nakkaş. Yusuf'un kardeşidir.
- 18) Enis (Bismarci) Negüzel: Nakkaş.
- 19) Yusuf (Sahhar) Uğurgel: Nahhat.
- 20) Sait (Sayığ) Dilli: Kalfa.
- 21) Abdülmesih (Sununu): Nakkaş ve mimar.
- 22) Cercis (Sununu): Kalfa ve mimar.
- 23) Cemil (Sununu): Nakkaş ve kalfa.
- 24) Sıdık Kayri: Makta.
- 25) Hosep Sarrafyan: Mimarbaşı.

MARDİNLİ SÜRYANİ MİMAR VE KALFALAR :

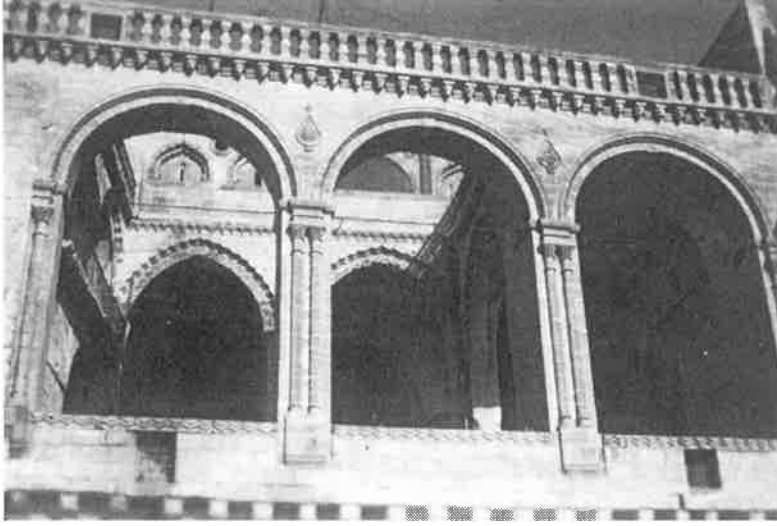
- 1) Abdülmesih (Asse, Ahmardakno) Asil: Kalfa.
- 2) Yakup Hedeye: Benne ve kalfa.
- 3) Abdülmesih Sese : Kalfa.
- 4) Abdülmesih Kalo (Geçkaldın): Nakkaş.
- 5) Raffi Kalo (Geçkaldın): Nakkaş ve mimar.
- 6) Bahde (Papahar): Makta ve nahhat.
- 7) İlyas (Papahar): Makta. Bahde'nin oğludur.
- 8) Aziz (Hobot) Tokunç: Makta.
- 9) İskender (Hobot) Tokunç: Makta.

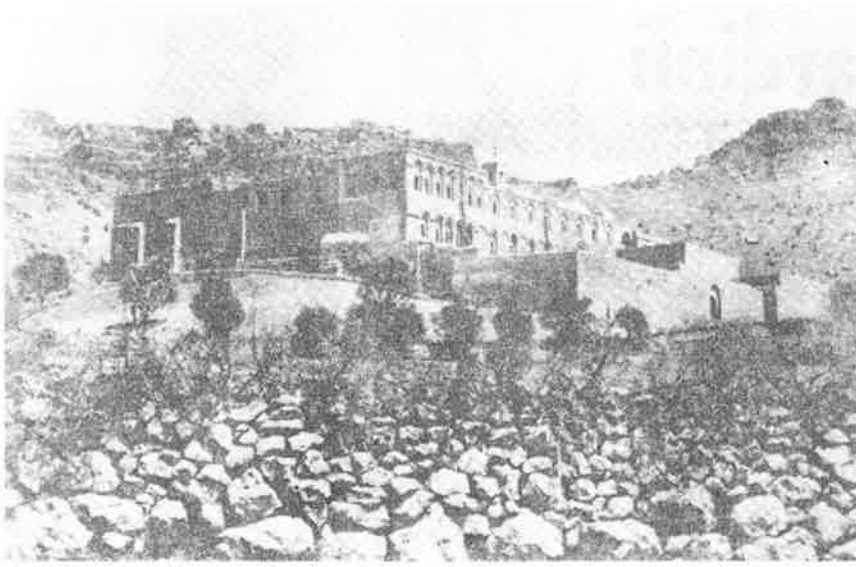
Şekil 15. Lole Ailesi'nin son mimarı Mimarbaşı Jozef Lole Ertaş, Mardinli ünlü Mimarbaşı Sarkis Lole (Levon)'nin torunu, Mimarbaşı Selim Lole'nin oğludur. 2000 yılında Belçika'da vefat etti.

Adları elimize geçmeyen mimar ve kalfaları yazamadığımız için özür dileriz. Bu muhteşem kültür mirasını hazırlayıp bize bırakanları, Mardin'i sevenleri, bu hizmeti veren mimarlardan kalfalara kadar bütün emeği geçenleri saygıyla anıyoruz. Sayın Abdülcélil Kao (İldoğan) ve Jozef Lole Ertaş'a, verdikleri önemli bilgilerden dolayı şükranlarımızı sunarım⁽²⁰⁾. Mekanları cennet olsun.

Siyasi imar kararları ve sosyo-ekonomik koşullar, mimarimizin bu güne ulaşan kanıtlarını bir bir yok ediyor. Pek çok kentimizde olduğu gibi, Mardin'de de durum böyle. Toplumsal umursamazlığımız, resmi tavır ve "nasıl olsa bizde çok" mantığı elele verince tarihi harcama hovardalığına karar dayanmaz. Kentsel ve bölgesel hatta ulusal bazda, kimliğin belirlenmesindeki ana unsurlardan birini oluşturan Mardin tarihi yapıları, geçmişle gelecek arasında birer köprü durumundadır. Bu açıdan, bu yapılar yaşatılmalı ve korunmalıdırlar. Tarihi çevreleri yaşatmanın en doğru yolu, yapıları birer canlı organizma olarak kabul edip, sosyal yaşamdaki yerlerinin korunmalarından geçer. Mardin, eski görünümünü ve kentsel niteliklerini önemli ölçüde yitirmiş olan, tarihi bir şehirdir. Dolayısıyla gelecek kuşaklara somut örnekler bırakmak, aynı zamanda sağlıklı kentleşmeye karşı doğru ve güzel örnekleri korumak ve bu koruma bilincini yaygınlaştırmak gerekir. İki ve üç katlı konutla-

Şekil 16. Raffi Tomas Çerme'nin evi. Şu an Şahkullubey'lerin kullandığı ev.

Şekil 17. Vatan Gazetesi'nin 10 Haziran 1953 yılında yayınlanan Mardin ilavesinde yer alan Süryani Metropolit Hanna Dolapönü'nün röportajından alınan Der-Zafaran Manastırı'nın o günkü hali.

Şekil 18. Hacı Abdülcélil (Kao) İldoğan.

HACI ABDÜLCÉLİL İLDOĞAN'NIN KISA BİYOGRAFİSİ

1928 yılında Mardin'de doğdu. Gençlik döneminde babası A.Rahman İldoğan'ın mesleğini kısa bir süre icra ettikten sonra, "benim ilk muallimim" dediği Abde Velo (AKIŞIN)'nın yanında mimari çıraklığı, kalfalığı icra etti. Mimarbaşı Lale ile birlikt çalışarak, mesleğin püf noktalarını bu büyük ustalardan öğrendi. Boş zamanlarında Türkçe ve Arapça okuma-yazmayı öğrendi. Her iki ustanın ve diğer elit çevrelerin sohbet meclislerine katılarak, mimari ustalığının yanı sıra, musiki makamlarını da öğrenerek icra etmeye başladı. Böylece güzel sanatların birkaç kolunda, mimarlıkta, musikide ve edebiyatta kabiliyetini ispat etti. Halil Şeng Divanı, Hz. Muhammed'in birçok siyer eseri ezberindeydi. Hekimi ve Hadidi Mardin makamlarını çok iyi icra ederdi.

Mardin'in saygın KAO Ailesine mensup Hacı Abdülcélil İldoğan, yıldırım isabeti nedeniyle yıkılan Latifiye Camii'ni ve müstemilatını, Kızıltepe Camii'nin bir kısmını, Gazipaşa İlköğretim Okulu'nun ve bugün Mardin Müzesi olarak kullanılan binalar topluluğunun hepsinin orijinaline uygun restorasyonlarını yaptı, yol gösterdi veya bilirkişi olarak Mardin Orijinal Mimarisi hakkında özellikle, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi mensuplarına bilgi verdi. Mardin merkez ve ilçelerinde birçok kamu ve özel binaların, hayırseverlerin cami, çeşme, kütüphane, spor kompleksi ve diğerlerinin mimarı olan Hacı Abdülcélil Kao, 1 Eylül 2006'da vefat etti. Yanında gölge gibi O'nu takip eden öz yeğeni Yusuf Kıdır, günümüzde Mardin Orijinal Mimarisi'nin yaşayan ustasıdır.

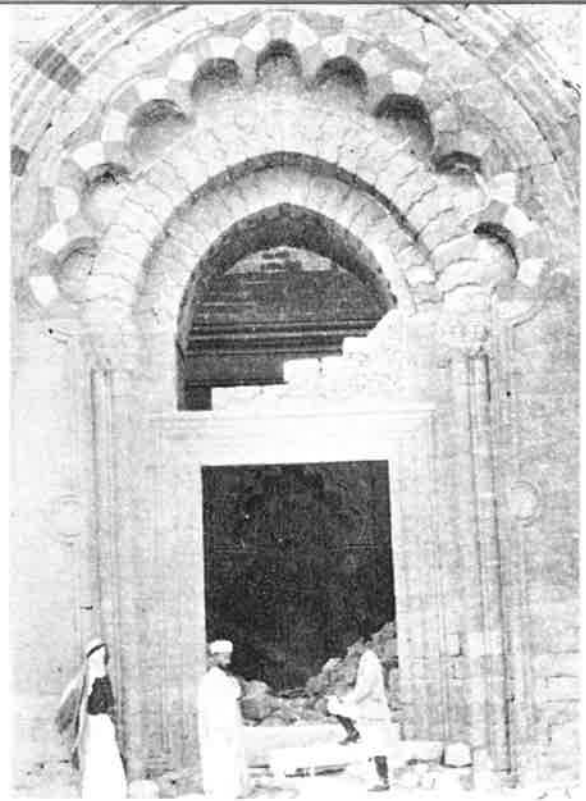
Şekil 19. 26 Ekim 2007 tarihinde Der-Zafaran Manastırı'nı ziyaret eden Tomas Çerme, güneşe tapanların döneminden kalma tapınakta.

larıyla beş kat olanağı tanınması, buradaki geleneksel evlerin korunmasını adeta olanaksız kılmakta, tarihi eserleri korumama düşüncesi benimsenmiş olacaktır. Bu durumda, evleri ekonomik olarak eskiyen kişiler, hızlı davranıp birkaç daire sahibi olmuş komşularına göre, kendilerini ekonomik kayba uğramış kabul edecektirler^(13, 18, 20).

Mardin tarihi eserlerinin koruma çabası ve sevgisi ile çok büyük maddi olanaklara kavuşma arasındaki ikilem, kişileri zor durumda bırakmaktadır ve ne yazık ki, günümüzde ikinci seçenek ağır basmaktadır. Diğer yandan bu uygulamalara kültürel cinayet diyecek kadar sert tepkide bulunanlar ise, bu yaklaşımın kent kimliğini bozduğuna inanırlar.

Yeryüzünde çeşitli mimariler ve sanat eserleri, onları yaratan milletlerin kültürlerinin bir ifadesidir. Camiler, medreseler, manastırlar, kiliseler, mezar yapıları, mabetler, kümbetler gibi sanat eserleri, milletlerin dünya görüşlerini ve inanışlarını bize aksettirmektedir. Bu nedenle bu eserlerin korunması önemlidir. Mardin'deki eserlerin sürekli olarak bakımı ve onarılması konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi gerekmektedir⁽²¹⁾.

Zamanımızda, bu tarihi eserler, harap olmaya yüz tutuktan sonra, restore edilmeleri yoluna gidilmektedir.

Şekil 20. Sultan Kasım Medresesi'nin kapısı.

Oysa sürekli bakımları gerekir. Dikkat edilmesi gereken başka bir konu ise, mimari eserlerin bakım ve onarımlarında, külliye binalarının bütünü ile ele alınıp, aslına uygun olarak restorasyonu yapılmalıdır. Daha düne kadar Avrupalı seyyahların başta Mardin olmak üzere, Anadolu şehirlerini dünyanın en güzel köşeleri olarak vasıflandırmaları nedensiz değildir.

Bu şehirlerde görülen o muhteşem estetik duygu, tabiatla kucaklaşma, hakim olan kutsallık duygusu ve sanatları ile bütünleşmiş mimariler, ne yazık ki, süratle kayıp olmaya ve yerini birbirine benzeyen ruhsuz beton yığınlarına bırakmaya başlamıştır.

MARDİN ZİYARETİ

1957 yılında, ben 16 yaşındayken ailece Mardin'den İstanbul'a göç ettik. İstanbul'da yaşadığım sürece Mardin'e hiç gitmedim. Ancak 50 yıl sonra, 2007 yılında Mardin Valisi Sayın Mehmet Kılıçlar'ın daveti üzerine Mardin'e gittim. Bu davet, Mardin'de düzenlenen Uluslararası Artuklu Sempozyumu'na katılmam içindi. Bu sempozyumda, Artuklu-Ermeni ilişkileri üzerine bir bildiri sundum. Üç gün süren sempozyumdan arta kalan zamanda ise, şehri gezmek istedim.

İlk sahipleri Tüfenkçiyen Ailesi olan Cercis Murat

Şekil 21. Albert Gabriel'den Sultan Kasım Medresesi.

Şekil 22. 1907-1908 yıllarında Mardin ana caddesinin istimlak edilmeden önceki hali.

Konağı'nın terasından tüm Mezopotamya ovasını seyrete-meye başladım. Gece, ova muhteşem bir denizi andırı-yordu. Mardin şehrine, insanların yaptığı ayıpların tü-münü, gecenin karanlığı örtmekteydi. Sabah, güneş doğduğunda ise, betonarme yapılaşmanın bizlere yaşat-tığı gerçekler, tüm çıplaklığı ile ortaya çıkıyordu. Bunu kabullenmek ise, insana zor geliyordu. Zaman içinde yapılan tahribatlarla, adeta bir rüya kenti olan Mardin'in

kıymetinin bilinmediği ortaya çıkıyordu.

Eğer şehrin tarihi dokusunu koruyabilmiş olsaydık, Orta Çağ'ın mimari şaheserlerinden olan Floransa ve Venedik kentlerinden farklı olmayacaktı. Şehir kanserli ur gibi yayılmış olan betonlardan kurtulmak ister gibiy-di. Mardin şehri, yok ettiğimiz değerlerimizin ne ilki, ne de son örneği olacaktır.

Diğer bir ziyaretim de, Der-Zafaran Manastırı'na idi.

Şekil 23. Surp Kevork Ermeni (Surp Krikor Lusavoriç) Kilisesi, Hristiyanlığın kabulü sonrası inşa edilen kiliselerin en eskisidir. M.S. 420'de Mardin'in ilk kilisesi olarak inşa edilen bu yapı daha fazla tahribata uğramadan restore edilmeyi bekliyor (üste). Şu an harabe durumunda olan kilisenin iç koridorlarından bir görünüm (küçük şekil). 1998, Mardin .

Medeniyetin sembolü, restorasyon adı altında ana giriş, en alttan başlayarak yüksekçe beton dağına dönüştürülmüştü. Bu giriş yolunun, azap yoluna dönüştürülmesine bir anlam veremedim. Manastır'ın iç ve dış girişlerinin arasındaki bölüme de sarı nahit taştan, hiçbir anlam ifade etmeyen bir yapı eklenmiştir. Bu yapı, manastırın eski ve ahenkli dokusuna hiç yakışmamaktadır. Der-Zafaran Manastırı sadece Mardinlilere değil, aynı zamanda bütün Türkiye'ye ait bir tarihi eserdir. Restorasyon adı altında bu kadar değişikliğe nasıl izin verildiğini anlayabilmek mümkün değildir.

Eskiden manastırın tam karşısında bulunan bostan, bağ ve bahçeler vardı. Özellikle üzüm ve incir ağaçlarından oluşurdu. Nitekim o çevrede hiçbir ağaç kalmamıştı. Sanırım orda da betonarme binaların inşa hazırlığı vardı. Bu bölgenin beton yığına dönüştürülmesine olanak sağlayacak bir yapılaşmaya hiçbir surette izin verilmemelidir. Der-Zafaran Manastırı silüetinin bozulması gerekmektedir. Bu bölge koruma altına alınmalıdır.

Der-Zafaran Manastırı'nın kuzeyinde bulunan Mar Yakup ve Mar Seyde mabetleri arasındaki bölge Şemsiler'in (Güneşoğulları) yerleşim bölgesiydi. Ancak bu yerleşim bölgesinin kalıntıları ve bitki örtüsünün ortadan kaldırıldığını gördüm.

Bu harap olmuş Şemsi Mahallesi ile ilgili, (Kaynak: Vatan Gazetesi Mardin İlavesi, 10.06.1953), Süryani Metropolit Hanna Dolapönü ile yapılan röportajda, tarihi mahalle tespit edilmiştir. O günün fotoğrafları da

mevcuttur (bkz. Şekil 17). Aslında Mar Seyde ve Mar Yakup Manastırları Hristiyanlık öncesi Pagan döneminin kaya mezarlarıdır. Arkeologlar tarafından bu bölgede yapılacak kapsamlı bir kazıda, çok önemli kalıntılara rastlanacaktır.

Der-Zafaran Manastırı'nın çevre arazisi tümüyle Şemsiler'in yerleşim alanı idi. Tam ortada olan bugünkü manastır ise, güneşe tapındıkları mabettir. Güneş kültürüne ait izler, manastırda günümüze kadar mevcuttur.

HARABELERİN ÜSTÜ ÖRTÜLMEDEN KAZI ÇALIŞMALARI BAŞLATILMALI

Birçok uygarlığın yaşadığı bu bölgede; Romalılar, Bizanslılar, Büyük Selçuklular ve Şemsiler'in birçok eserine rastlanmaktadır. Der-Zafaran Manastırı'nın çevresinde, zamanında yerleşik düzenin de olması nedeniyle, yeraltında bir yerleşim alanının bulunması dahi söz konusudur.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Diyarbakır Anıtlar ve Çevre Kurulu Müdürlüğü, Der-Zafaran Manastırı'nın çevresindeki bu önemli medeniyetlerin kalıntı ve harabelerin üstü örtülmeden, kazı çalışmalarını başlatmalıdır. Mardin'in tarihi gelişimi bakımından elde edilecek bu çok önemli bulgu ve kalıntılar yeraltında bırakılmayarak, gün ışığına çıkartılmalıdır. Korkum ve endişemin sebebi, bu kalıntılar ortaya çıkartılmadan Der-Zafaran Manastırı'nın çevresinin, betonarme yapılaşmaya açılacak olmasıdır. Medeniyetin beşiği Mardin'de geçmişte türlü nedenlerle, şimdilerde ise yok olmaya yüz

tutan kültürel varlıklarımızı koruyamayarak, adeta bir insanlık suçu işliyoruz. İnsanlığa mal olmuş kültürel varlıklarımızı koruma altına almamız, tarihe ve tüm insanlığa karşı sorumluluğumuzdur. Kültürel mirasımızı tahrip etmeden gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayarak, bu sorumluluğumuzu acilen yerine getirmeliyiz.

Aldığımız duyumlara göre, bu bölgede, modern konaklama tesisleri yapılmak istenmektedir. Bu tür yeni yapılaşmanın öncesinde, kazı araştırmaları mutlaka yapılmalıdır. **Yetkili kuruluşların dikkatini Mardin şehri üzerine çekmek isterim.** Kazılarda elde edilecek bulgu ve kalıntılar, şehrin tarihi dokusu için çok önemlidir.

MARDİN, ŞEMSİLİK VE YERLEŞİK DÜZEN

Yakubi Süryaniler'in yerleşik düzene geçmeleri Mardin'de yaşayan Ermeni Şemsiler'in (güneşoğulları) Arevortikler'in cehren Hristiyanlığı kabul edip Süryanileşmesi'nden sonra olmuştur⁽¹²⁾. Mardin'de ilk yerleştikleri yer (şehrin doğusu) Şemsiler'in Mahallesi olmuştur. Yakubi Süryaniler, kendi dinlerini Ermeni Şemsiler'e verirken onlarda, Şemsiler'den yerleşik yaşama adabını almışlardır. Ermeni Şemsi Mahallesi'ne aynı zamanda Kölesiyen (köle) Mahallesi'de denir. Hristiyanlığın bütün mezheplerinde kiliselerin yönü Kudüs'e dönüktür. Sadece Ermeni kiliselerinin yönü doğuya dönüktür. Bunun nedeni ise, Ermenilerin tarih boyunca güneşi en az olan coğrafyada yaşamış olmalarıdır. Hristiyanlık öncesi inanç sistemlerinde güneş kutsaldı. Ermeni kiliseleri güneşe tapılan, dönemleri, ayınlarının bir kalıntısı olarak doğuya dönük inşa edildi. Bugün Mardin ve yöresinde kiliselerin tümü, doğuya dönük durmaktadırlar^(2, 12).

Şemsiler (Güneşoğulları) ölüyü toprağa gömerken inançlarına göre, bir gün dirildiği zaman yüzünün güneşi görmesi şeklinde gömülür. Ermeniler ölülerini günümüze kadar bu usulle gömüyorlar. Şemsiler ölüleri ile beraber mezara, bir tas testi dolu şarap, bir altın para ve değnek gömerler. Her birinin bir anlamı vardır. Cennete gitmek için kapıdaki görevliye altın parayı vereceksin, kabul etmezse şarabı içirip sarhoş edeceksin, bunu da kabul etmezse değnek ile dayak atacaksın anlamındadır. Bundan dolayı, günümüze kadar Şemsi mezarları definecilerin ilgisini çekmektedir⁽²⁾.

Dinlerin ve dillerin şehri Mardin'de Türk, Arap, Ermeni, Kürt, Yezidi, Keldani, Yakubi Süryani ve Yahudi-

ler yaşamıştır. Asırlar süren tarih boyunca birbirleriyle saygı ve sevgi ile iç içe olmuşlardır. Son elli yıldır Mardin'den muhtelif ülkelere ve şehirlere göç olmuştur. Genç nesiller, bazı gerçekler karşısında hafıza kaybına uğratılmış olsa da, yeni yetişen Mardin gençleri, nerede olursa olsunlar gerçekleri araştırıp, gelecek nesillere, doğru kaynaklar aktaracaklardır. Mardinli'nin, dünyanın neresinde olursa olsun, Mardin'in tanıtımında uğraş verdiği bilinmektedir. Mardin şehri; kültürü, mimarisi ve hoş görüsü ile örnek bir şehirdir.

Yazarın notu: Fransızca, İtalyanca ve İngilizce çevirilerinden dolayı **Arusyak Özüruncu**'ya teşekkür ederim.

* Araştırmacı-Yazar

Davetli Makale

** Makalenin yazarı Tomas Çerme'nin akrabasıdır.

KAYNAKLAR :

- 1- Prof. Nejat Göğünç, Mardin Sancağı 16. yy. 1969 İstanbul.
- 2- Mardin Aşiret Cemaat Devlet. Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özer ve Suha Ünsal, Toplumsal Tarih Vakfı İst.-2000.
- 3- Hammer, Osmanlı Tarihi cilt 2, sf.1091-1092 İst.
- 4- Amédée Tardieu Geographie De Strabon .
- 5- Mardinli Rahip Husik Gülyan'ın Mardin Tarihi Ermenice el yazması Viyana Mhitaristler Kütüphanesi, 1898 Mardin.
- 6- Travels in Mesopotamia by S.S. Cul 1- London 1827.
- 7- Papa Clemetis XI tarafından yayımlanan Joseph Simonius Assemanus — Bibliotheca Orientalis Roma MDCCXIX - 1719.
- 8- Diyarbakır Salnamesi Mardin Kazası, 1286-1323, 1869-1905.
- 9- Kara Amid Kültür Dergisi, sayı 4, İstanbul 1960.
- 10- Mardinli İshak Armale "Mardin Manastırlarına Tarihi Bir Bakış", 1919 Beyrut.
- 11- Dr. Hasan Şamaysani, Medinet Mardin , Arapça, Beyrut 1987.
- 12- Tarih ve Toplum, aylık ansiklopedik dergi, Tomas Çerme, Süryaniler, Temmuz 2003, sayı 235 İstanbul.
- 13- Türkiyemiz Sanat Dergisi, sayı 53, 1987 İstanbul.
- 14- Jozef (Lole) Ertaş, Sarkis Lole'nin torunu, mimar, 9 Ağustos 2000 Belçika raportajı.
- 15- Zü'kadiriyye Defteri (937/1530) 1. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi, Ankara 1998.
- 16- Necdet Öklem, Ege Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Öğretim Görevlisi, 1877 Meclis-i Mebusanı, İzmir 1982 Sayfa No. 38
- 17- Albert Gabriyel Bibliyografyası, Yapı Kredi Bankası Yayınları, s. 156, İstanbul 2006.
- 18- Prof. Dr. Metin Sözen, Anadolu Medreseleri, cilt 1, 1970 İstanbul.
- 19- Mardinli mimar ve kalfa Abdulcelil (Kao) İldoğan ile mulakat Ağustos 2000.
- 20- Tarih ve Toplum Ansiklopedik Dergi, sayı 200, Tomas Çerme 2000-İst .
- 21- Yıldızlara Yakın Şehir Mardin, Sadettin Noyan, s. 80 Ankara 2005.
- 22- Arkitekt Dergisi, Kasım-Aralık 2007, Sayı 514, s.56.
- 23- Prof. Dr. Yavuz Ercan, Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslümler, Ankara 2001.
- 24- B. Murat Öztemir, Yezidiler ve Süryaniler, İstanbul 1988 Ekim Yayınları.
- 25- Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi, (1608-1619) Edebiyat Fakültesi Yayınları sf.100-101 İstanbul.